5

द्रव-द्रव्यविज्ञानीय अध्याय

Drava Dravya Vijnaaneeya Adhyaaya

Chapter on Liquids and drugs that are Liquid

In the earlier chapter of Ritucharya and Dinacharya, the Hita (ideal) Aahara (food) and Vihaara (life style) have been said. In this chapter the properties of different liquids have been explained.

अथातो द्रवद्रव्यविज्ञानीयमध्यायं व्याख्यास्यामः । इति ह स्माहुरात्रेयादयो महर्षयः ।

अथ अतो द्रव-द्रव्य विज्ञानीयम् अध्यायं व्याख्यास्याम:। इति ह स्माहु: आत्रेय आदयो महर्षय: ।

Hence forth the chapter on Drava-Dravya Vijnaana is being explained by Atreya Aadi Maharshis (Atreya and the other great Rishis)

*** Aahara is divided into 2 divisions**

आहार / Aahaara
- द्रव– Drava– Liquid
- अद्रव– Adrava– Solid

In this chapter– Drava Aahaaras are explained

द्रव द्रव्य / Drava Dravyas / Liquids / 5 Vargas / (5 groups)
- तोय– Toya– water
- क्षीर– Ksheera– milk and milk products
- इक्षु– Ikshu– sugarcane and it's products
- तैल– Taila– oil
- मद्य– Madya– alcohol

Other than the above 5, 2 others are also mentioned
- मधु Madhu - honey
- मूत्र Mutra - urine of animals

(1) Toya Varga तोय वर्ग– Water

This is said as the first varga because

- अनुपाने तु सलिलम् एव श्रेष्ठम्– Anupaane Tu Salilam Eva Shreshtam
  Jala/water is the most superior Anupaana (after drink)
- सर्वरसयोनित्व– Sarvarasa Yonitvam– It is said to be yoni (substratum) for all Rasas (taste)
- सात्म्य– Saatmya– It is saatmya (homologous) to all living beings.

तोयवर्ग Toya Varga

Different types of water

According to the nature– 2 types

- दिव्यं– Divyam– आकाशोदक– Aakaashodaka
- भौमं– Bhoumam

1. Divyam– 4 types
- धारं– Dhaaram (rain water)
- कारं– Kaaram (hail stone)
- तौषारं– Toushaaram (water with dew)
- हैमं– Haimam (snow flakes accompanied)

धारं Dhaaram 2 types
- गंगाम्बु– Gangambu (rain water without any contamination)
- सामुद्रं– Saamudram (rain water contaminated by dust and other pollutants)

2. Bhoumam

– Based on type of soil (Mrit)– 6 types
- श्वेत मृत्– Shweta Mrit– white soil
- कृष्ण मृत्– Krishna Mrit– black soil
- पाण्डु मृत्– Pandu Mrit– yellowish white soil
- नील मृत्– Neela Mrit– blue soil
- ऊषर मृत्– Uushara Mrit– saline soil
- मिश्र मृत्– Mishra Mrit– mixed soil

– Based on the source– 8 types
- कौप्य– Koupya– well water
- सारस– Saarasa– lake which is natural
- ताटक– Taataka– artificial ponds
- चौण्ड्य– Choundya– water collected between rocks
- प्रास्रवण– Praasravana– flowing down from mountains
- औद्भिद– Audbhida– Natural spring
- वापि– Vaapi– well with steps
- नदी– Nadee– river

– Based on the dominance of 5 basic elements (Mahabhutas)
- पार्थिव गुणाधिका– Paarthiva dominant water
- अम्बु गुणाधिका– Jaleeya dominant water
- तेजो गुणाधिका– Tejo dominant water
- वायु गुणाधिका– Vaayu dominant water
- आकाश गुणाधिका– Aakaasha dominant water

Other than these

Ushna Jala (hot water)– 4 types

- क्षीणपाद– Ksheena Paada (boiled and reduced to one fourth)
- त्रिभाग– Tribhaaga (reduced to one third)
- अर्धभाग– Ardha Bhaga (reduced to half)
- क्वथित– Kwathita (boiled until boiling point)

तोय वर्ग

I
- आकाशोदक– Aakash Udaka– rain water
- सामुद्र जल– Saamudra Jala– sea water
- नदी जल– Nadee Jala– river water
- कूप ताडागादि जल– Kupa Taadaagaadi Jala– well water and lake water

II
- शीतोदक– Sheeta Udaka– cold water
- उष्णोदक– Ushna Udaka– hot water
- शृतशीत– Shrita Sheeta– boiled and cold water
- व्युषितोदक– Vyushitodaka– stored water

III नारिकेलोदक– Naarikelo Udaka– coconut water

1. आकाशोदकं (गांगोदक Gaangodaka)–Aakasha Udakam– Rain water

जीवनं तर्पणं हृद्यं ह्लादि बुद्धिप्रबोधनम् । तन्वव्यक्तरसं मृष्टं शीतं लघ्वमृतोपमम् ।।१।।
गङ्गाम्बु नभसो भ्रष्टं स्पृष्टं त्वर्केन्दुमारुतैः । हिताहितत्वे तद्भूयो देशकालावपेक्षते ।।२।।
येनाभिवृष्टममलं शाल्यन्नं राजते स्थितम् । अक्लिन्नमविवर्णं च तत्पेयं गाङ्गम्– ।।३।।

गुणs Gunas properties
- जीवनं– Jeevanam– life saving
- तर्पण– Tarpanam– nourishing
- हृद्यं– Hridyam– satisfying
- ह्लादि– Hlaadi– pleasing
- बुद्धिप्रबोधनम्– Buddhiprabodhanam– sharpens the intellect
- तनु– Tanu– thin consistency/clean
- अव्यक्त रसं– Avyakta Rasa– tasteless ie cannot identify the taste
- मृष्टं– Mrishta– tasty
- शीतं– Sheetam– cool
- लघु– Laghu– easy to digest
- अमृत उपमम्– Amrita upanam like that of nectar

आकाश उदकं
Aakasha Udakam
Rain water

- गंगाम्बु नभसो भ्रष्टं स्पृष्टं त्व अर्के इन्दु मारुतैः–
  Gangaambu Nabhaso Bhrishtam Sprishtam Tva Arke Indu Maarutaih
  This divine water (Gangaambu) as it is falling from the sky (Nabhaso Bhrishtam) it comes in contact with Sun (Arka)– Moon (Indu)– Air (Maaruta) and attains it's properties
- हित अहितत्वे तद्द भूयो देश-काल अवपेक्षते–
  Hita Ahitatva Tad Bhuyo Desha Kaala Avapekshate
  The Hita (good)- Ahita (bad) qualities of this water depends on Desha (place of collection) and Kaala (season/time of collection)
- येन अभिवृष्टम् अमलं शालि अन्नं राजतेस्थितम् ।
  अक्लिन्नम् अविवर्णं च तत् पेयं गाङ्गम् अन्यथा ॥3॥
  Yena Abhivrishtam Amalam Shaali Annam Raajate Sthitam
  Aklinnam Avivarnam Cha Tat Peyam Gaangam Anyatha.
  This water is Amala (without contamination). When this water is poured on Shaali (Rice) kept in a Rajata Sthitam (silver vessel) if it does not (na) bring about klinnam (moistening) or vivarnam (change in colour)

This water is used for drinking and is said as Ganga Ambu (rain water)

(2) सामुद्र जल Saamudra Jala– (Sea water)

.........................अन्यथा ।।३।।
सामुद्रं, तत्र पातव्यं मासादाश्वयुजाद्विना ।

.........................अन्यथा ॥3॥
सामुद्रं, तत् न पातव्यं मासाद् आश्वयुजात् विना ।

The Jala (water) having the properties opposite to Gangaambu (rain water) is said as Saamudra Jala (sea water). This water is consumed only in the Aashwayuja Maasa (Ashwini Month– which comes in Sharat Ritu)

पानयोग्यं जलं– Paana Yogyam Jalam (water fit for consumption)

ऐन्द्रमम्बु सुपात्रस्थमविपन्नं सदा पिबेत् ।।४।।
तद्भावे च भूमिष्ठमान्तरिक्षानुकारि यत् । शुचिपृथ्वसितश्वेते देशेऽर्कपवनाहतम् ।।५।।

सदा पिबेत् Sadaa Pibet– To be consumed always–

– ऐन्द्रम् अम्बु सुपात्रस्थम् अविपन्नं

Endram Ambu Supaatrastham Avipannam

The rain water (Endra Ambu) is to be collected in clean vessel having no contamination (Supaatrastham Avipannam)

–तत् अभावे च भूमिष्ठम् अन्तरिक्षानुकारि यत् ।
शुचि पृथु असित श्वेते देशे अर्क पवन आहतम् ॥5॥

In case Tat Abhaava (absence of the above)

Bhumishtam Antariksha Anukaari Yat.

Any water having similar qualities like that of Rain water (Antariksha Anukaari) can be intaken. This water is to be collected from a place which is

Desha / Place
- Shuchi– clean
- Prithu - abundant
- Asita - black } sand
- Shweta - white } sand
- Arka Pavana Aahatam - exposed to the sun and the wind

पान अयोग्य जलं– Paana Ayogya Jalam (water not fit for consumption)

न पिबेत्पङ्कशैवालतृणपर्णाविलास्तृतम् । सूर्येन्दुपवनादृष्टमभिवृष्टं घनं गुरु ।।६।।
फेनिलं जन्तुमत्तप्तं दन्तग्राह्यतिशैत्यतः । अनार्तवं च यद्दिव्यमार्तवं प्रथमं च यत् ।।७।।
लूतादितन्तुविण्मूत्रविषसंश्लेषदूषितम् ।

न पिबेत् / Na Pibet / Do not drink water which
- न पिबेत् पंक-शैवाल-तृण-पर्ण-अविलासृतम्
  Na Pibet Panka-Shaivaala-trina-Parna-Aavilaastritam
  Has Mud (Panka)– covered with algae (shaivaala) grass (trina)- leaves (parna) and is contaminated (aavila)
- सूर्य इन्दु पवन अदृष्टम्– Surya Indu Pavana Adrishtam
  Not exposed (adrishta) to Sun (surya)/ Moon (indu) or Breeze (Pavana)
- अभिवृष्ट– Abhivrishtam– Just fallen rains and mixed with other things
- धनं– Ghanam– Unclear/thick
- गुरू– Guru– Heavy
- फेनिलं– Phenilam– Frothy
- जन्तुमत्–Jantumat– Infested with worms
- तप्तं– Taptam– Hot
- अतिशैत्यत:– Ati shaityatah– Very cold
- दन्तग्राह्य– Danta Graahya– Tingling of the teeth
- अनार्तव च यत् दिव्यमार्तवं प्रथमं च यत् ॥7॥
  Anaartava Cha Yat Divyam Aartavam Prathama Cha Yat
  - Anaartava - water from unseasonal rains
  - Divyam Aartavam Prathama - water from the beginning of the rains

लूतादि-तन्तु-विण्-मूत्र-विष-संश्लेष दूषितम् ।

लूतादि तन्तु Lutaadi Tantu– spider webs contaminated from

विट् Vit– stools

मूत्र Mutra– urine

विष Visha– poisons

(3) Nadi Jala नदी जल– (River water)

पश्चिमोदधिगाः शीघ्रवहा याश्चामलोदकाः ।।८।।
पथ्याः समासात्ता नद्यो विपरीतास्त्वतोऽन्यथा । उपलास्फालनाक्षेपविच्छेदैः खेदितोदकाः ।।९।।
हिमवन्मलयोद्भूताः पथ्यास्ता एव च स्थिराः । कृमिश्लीपदहृत्कण्ठशिरोरोगान् प्रकुर्वते ।।१०।।
प्राच्यावन्त्यपरान्तोत्था दुर्नामानि, महेन्द्रजाः । उदरश्लीपदातङ्कान्, सह्यविन्ध्योद्भवाः पुनः ।।११।।
कुष्ठपाण्डुशिरोरोगान्, दोषघ्न्यः पारियात्रजाः । बल पौरुषकारिण्यः, सागराम्भस्त्रिदोषकृत् ।।१२।।

About the river	It's qualities
पश्चिम उदधिगाः Paschima Udadhigaah River flowing to the west शीघ्रवहाः Sheegravaha, fast flow याः च अमल उदकाः Yaah Cha Amala Udakaah The water is Amala (without any contamination)	पथ्याः– Pathya Ideal for health
अन्यथा Anyatha Other than the above that is rivers flowing to the पूर्व - Purva– East मन्दवहाः Mandavaha– slow flow मल युक्त Mala yukta– Contaminated.	अपथ्याः– Apathya Not ideal for health
हिमवत् मलयोद् भूताः Himavat Malayod Bhutaah water from Himalaya and Malaya region which has been exposed to उपलास्फालन आक्षेप विच्छेदैः खेदित उदकाः । Upala Asphalana (friction of stones) Aakshepa (opposed by stones) Vicheda (flow broken by) Khedita (flow of water being become laghu light obstructed and then moving)	पथ्याः– Pathya Ideal for health

एव च स्थिराः । Eva Cha Sthiraah If the water is not moving stagnant (sthiraah)	कृमि-श्लीपद-हृत्-कण्ठ-शिरोरोगान् प्रकुर्वर्तते ॥ Krimi-Shleepada-Hrit-kanta-Shirorogaan – Cause – Krimi (worm infestation) – Shleepada (filariasis) – Hrit-Kanta-Shiro-Rogaan. (diseases of chest-throat- and head)
प्राच्या अवन्ति अपरान्त उत्या । Praachya Avanti Aparaanta Utha. Rivers originating from – Praachya (Gaudaah-Bengal) – Avanti (Maalavaah-central Madhya Pradesh) – Aparaanta (Kankana-southern part of Karnataka-Goa)	Causes दुर्नामानि Durnaamaani/Arshaamsi Haemorrhoids
महेन्द्रजाः– Mahendraja Rivers originating through Mahendra mountains (orissa)	Causes उदर-श्लीपद-आतङ्कान् Udara-Shleepada Aatankaan – Udara-viscera diseases – Shleepada-filariosis
सहन-विन्ध्य उद्भवाः पुनः Sahya-Vindhya Udbhava Rivers orising from Sahyadri and Vindhya mountains (Central India)	Causes कुष्ठ-पाण्डु-शिरो रोगान् Kushta-Paandu-Shiroroga – Kushta-skin diseases – Paandu- Anaemia – Shiroroga-Diseases of head
पारियात्रजाः Paariyaatrajaah Originating at Paariyaatra– Vindhya mountains (north western part)	दोषघ्न्य Doshaghna Pacify all the doshas बल-पौरुष कारिण्य Bala Pourusha Kaarinya Enhance Bala physical stamina Pourusha-potency
सागराम्भ Saagara Ambha Water from oceans/seas	त्रिदोषकृत् Tridosha krit Increase all the Tridoshas

(4) कूप ताडागादि जल Kupa Tadaagaadi Jala (Water of Well/Lakes)

विद्यात्कूपतडागादीन् जाङ्गलानूपशैलतः ।

विद्यात् कूप तडाग आदीन् जांगल अनूप शैलतः ॥

The water of Kupa (well), Tadaaga (lakes)/ vary based on the place they are attained whether Jaangala/Aanupa/Shaileya (mountains).

जांगल Jaangala– लघु	Laghu– Light to digest	हितकर Hitakara wholesome
आनूप Anupa– गुरु	Guru– heavy to digest	अहितकर Ahitakara Unwholesome
शैलेय Shaileya– लघुतराः	Laghutara– Very easy to digest	हितकर Hitakara wholesome उपरी भाग upper part– is Hitakara अधः भाग lower part– is Ahitakara

⇒ जलपान निषेध– Jalapaana Nishedha (Contraindication to drink water)

नाम्बु पेयमशक्त्या वा स्वल्पमल्पाग्निगुल्मिभिः ।।१३।।

पाण्डूदरातिसारार्शोग्रहणीशोषशोथिभिः । ऋते शरन्निदाघाभ्यां पिबेत्स्वस्थोऽपि चाल्पशः ।।१४।।

न अम्बु पेयम्
Na Ambu Peyam
water is not
intaken in
or
स्व अल्प अम्बु
Swa Alpa Ambu-
paana
little amount of
water is intaken

- अशक्त्या– Ashaktya– loss of strength
- अल्प अग्नि– Alpa Agni– reduced digestive fire
- गुल्म– Gulma
- पाण्डु– Pandu– Anaemia
- उदर– Udara– visceral diseases
- अतिसार– Atisaara– Diarrhea
- अर्शो– Arshas– Haemorrhoids
- ग्रहणी– Grahani
- शोष– Shosha– Emaciation
- शोथ– Shotha– swelling

With Ritus

ऋते शरत् निदाघ्याभ्यां पिबेत्– Rute Sharat Nidaagabhyaam Pibet

- Adviced water intake in Sharad (spring) and Nidaagha (Greeshma-summer) seasons

पिबेत् स्वस्थो अपि च अल्पशः– Pibet Swastho Api Cha Alpashah

For healthy purpose (Swaasthya), the water intaken is adviced to be Alpashah (limited quantities)

⇒ **भोजनकाल जलपान– Bhojanakaala Jalapaana (water intake during food intake)**

समस्थूलकृशा भुक्तमध्यान्तप्रथमाम्बुपाः ।

सम-स्थूल-कृशा भुक्त मध्य-अन्त-प्रथम अम्बुपाः ।

Water consumed with respect to the food leads to these respective physical build–

Built	w.r.t. food intake
सम– Sama– Normal	भुक्त मध्य– Bhukta Madhya water is taken between morsels of food
स्थूल– Sthula Obese	भुक्त अन्त– Bhukta Anta water is taken at the end of intake of food
कृश– Krisha Thin/lean	भुक्त प्रथम– Bhukta Prathama water is taken prior to intake of food

⇒ **जल गुण– Jala Guna– Properties of water**

शीतं मदात्ययग्लानि मूर्च्छाच्छर्दिश्रमभ्रमान् ।।१५।।
तृष्णोष्णदाहपित्तास्रविषाण्यम्बु नियच्छति । दीपनं पाचनं कण्ठ्यं लघूष्णं बस्तिशोधनम् ।।१६।।
हिध्माध्मानानिलश्लेष्मसद्यःशुद्धिनवज्वरे । कासामपीनसश्वासपार्श्वरुक्षु च शस्यते ।।१७।।
अनभिष्यन्दि लघु च तोयं क्वथितशीतलम् । पित्तयुक्ते हितं दोषे, व्युषितं तत्त्रिदोषकृत् ।।१८।।

शीतोदक गुणा– Sheerodaka Guna (Properties of Cold water)

शीतं मदात्यय-ग्लानि-मूर्च्छात्-छर्दि-श्रम-भ्रमान् । तृष्णा-उष्ण-दाह-पित्तास्रि-विषाण्-अम्बु नियच्छति ।।16।।

उष्णोदक गुणाः– Ushnodaka Guna (Properties of Hot water)

दीपनं-पाचनं-कण्ठ्यं-लघु-उष्णं-बस्तिशोधनम् ।।16।।
हिध्मा-आध्मान-अनिल श्लेष्म-सद्यशुद्धि-नवज्वरे । कास-आम-पीनस-श्वास-पार्श्व-रुक्षु च शस्यते।।17।।

श्रृतशीत जल गुणाः– Shritasheeta Jala Guna (Boiled & cooled water properties)

अनभिष्यन्दि लघु च तोयं क्वथित शीतलम् ।
पित्तयुक्ते हितं दोषे,

व्युषितोदक गुणा– Vyushitodaka Guna (Properties of stored water)

व्युषितं तत् त्रिदोषकृत् ।।18।।

Sheeta Jala Cold water	Ushna Jala Hot water	Shritasheeta Jala Boiled cool water	Vyushitodaka stored water
Niyachati (reduces) – Madaatyaya (alcohol in toxication) – Glaani (weakness) – Murcha (fainting) – Chardi (vomitting)	It acts as- – Deepana (appetizer) – Paachana (digestant) – Kantyam	– Anabhishyandi (does not block the channels) – Laghu (light) – Good in Pitta dosha	– Tridoshakrita Increases all the three doshas

– Shrama (fatigue) – Bhrama (giddiness) – Trishna (thirst) – Ushna (heat) – Daaha (burning) – Pittaasra (bleeding disorder) – Visha (poison/toxins)	(clears the voice) – Laghu (light) – Ushna (hot) – Basti Shodhanam (cleans bladder as diuretic) – Good in – Hikka (Hiccough) – Aadhmaana (disension) – Anila Shleshma (vata-kapha Rogas) – Sadya shuddhi (immediate shodhana) – Nava Jwara (acute fever) – Kaasa (cough) – Aama (indigestion) – Peenasa (rhinitis) – Swasa (Dyspnoeae) – Parshwa shula (Pain in flanks)	– Diseases due to Pitta Dosha	

(5) नारिकेल उदक– Naarikela Udaka (Coconut water)

नारिकेलोदकं स्निग्धं स्वादु वृष्यं हिमं लघु । तृष्णापित्तानिलहरं दीपनं बस्तिशोधनम् ।।१९।।

नारिकेल उदकं स्निग्धं स्वादु वृष्यं हिमं लघु । तृष्णा-पित्त-अनिलहरं दीपनं बस्ति शोधनम् ।।19।।

- स्निग्ध Snigdha– Unctous
- स्वादु Swaadu– Sweet
- वृष्य Vrishya– Aphrodisiac
- हिम Hima– Cool
- लघु Laghu– Easy to digest
- तृष्णाहर Trishna hara– Subsides thirst
- पित्तहर Pittahara– Subsides pitta
- अनिलहर Anilahara– Subsides vaata
- दीपन Deepana– Appetiser
- बस्तिशोधन Bastishodhana– Clears the bladder– diuretic

To conclude

वर्षासु दिव्यनादेये परं तोये वर-अववे ॥

Divya Toya in Varsha Ritu Rain water in Rainy season	Param-Varam Supreme-best of all waters
Varshan Aadeyam Udakam Other waters during Varsha Ritu	Avara The least best and is to be avoided

इति उदक वर्ग Iti Udaka Varga

The end of Udaka (water) Varga (group)

अथ क्षीर वर्ग
Atha Ksheera Varga (Milk)

I
- गोदुग्ध Go Dugdha– Cows milk
- महिष दुग्ध Maahisha Dugdha– Buffaloes milk
- अजा दुग्ध Ajaa Ksheera– Goats milk
- औष्ट्र दुग्ध Aushtrika Ksheera– Camel's milk
- मानुष दुग्ध Maanusha Ksheera– Womans milk
- आविक क्षीर Aavika Ksheera– Sheeps milk
- हस्तिनी क्षीर Hastini Ksheera– Elephant's milk
- एकाशफ क्षीर Ekashapha Ksheera– Single Hoofed animal's milk

II
- आम क्षीर Aama Ksheera– Unboiled milk
- शृत क्षीर Shrita Ksheera– Boiled milk
- अतिशृत क्षीर Atishrita Ksheera– Over boiled milk
- धारोष्ण क्षीर Dhaaroshna Ksheera– Directly collected milk

III
- दधि Dadhi– Curds
- तक्र Takra– Buttermilk
- मस्तु Mastu– Water of curds
- नवनीत Navaneeta– Butter
- घृत Ghrita– Ghee
- किलाट आदि Kilaata– various other diary products

⇒ **क्षीरगुणाः– Ksheera Guna (Properties of milk)**

स्वादुपाकरसं स्निग्धमोजस्यं धातुवर्धनम् ।।२०।।
वातपित्तहरं वृष्यं श्लेष्मलं गुरु शीतलम् । प्रायः पयः–

स्वादु पाक रसं स्निग्धं ओजस्यं धातुवर्धनम् ।।20।।
वातपित्तहरं वृष्यं श्लेष्मलं गुरु शीतलम्। प्राय: पयो: अत्र

प्राय: पयो: अत्र
Praayah Payo Atra
The milk probably is

- स्वादु पाक– Swaadu Paaka– Sweet post digestive effect
- स्वादु रस– Swaadu Rasa– Sweet taste
- स्निग्ध– Snigdha– Unctous
- ओजसे हितं– Ojase Hitam– Good for ojas (immunity)
- धातुवर्धनम्– Dhatu Vardhanam– Increases tissues
- वातपित्त हर– Vaata Pitta Hara– Pacifies vaata and pitta
- वृष्य– Vrishya– Aphrodisiac
- श्लेष्मलं– Shleshmalam– Promotes kapha dosha
- गुरु– Guru– Heavy
- शीतलम्– Sheetalam– Cold

Rasa– Madhura Rasa	Effect– Oja Vardhana
Guna– Snigdha-Guru-Sheetala	Dhatu Vardhana
Veerya– Sheeta	Vaatapitta Vardhana
Vipaaka– Madhura	Vrishya

(गव्यं माहिषमाजं च कारभं स्त्रैणमाविकम् । ऐभमैकशफं चेति क्षीरमष्टविधं स्मृतम् ।।)

अत्र गव्यं तु जीवनीयं रसायनम् ।।२१।।
क्षतक्षीणहितं मेध्यं बल्यं स्तन्यकरं सरम् । श्रमभ्रममदालक्ष्मीश्वासकासातितृट्क्षुधः ।।२२।।
जीर्णज्वरं मूत्रकृच्छ्रं रक्तपित्तं च नाशयेत् । हितमत्यग्न्यनिद्रेभ्यो गरीयो माहिषं हिमम् ।।२३।।
अल्पाम्बुपानव्यायामकटुतिक्ताशनैर्लघु । आजं शोषज्वरश्वासरक्तपित्तातिसारजित् ।।२४।।
ईषद्रूक्षोष्णलवणमौष्ट्रकं दीपनं लघु । शस्तं वातकफानाहकृमिशोफोदरार्शसाम् ।।२५।।
मानुषं वातपित्तासृगभिघाताक्षिरोगजित् । तर्पणाश्चोतनैर्नस्यैः अहृद्यं तूष्णमाविकम् ।।२६।।
वातव्याधिहरं हिध्माश्वासपित्तकफप्रदम् । हस्तिन्याः स्थैर्यकृत्–बाढमुष्णं त्वैकशफं लघु ।।२७।।
शाखावातहरं साम्ललवणं जडताकरम् ।

१. गोदुग्ध– अत्र गव्यं तु जीवनीयं रसायनम् ।।21।।
क्षतक्षीण हितं मेध्यं बल्यं स्तन्यकरं सरम् । श्रम-श्रम-मद-अलक्ष्मी-श्वास-कास-अतितृट्-क्षुधः ।।22।।
जीर्णज्वरं-मूत्रकृच्छ्रं रक्तपित्तं च नाशयेत् ।

२. महिष दुग्ध– हितम् अति अग्न्य अनिद्रेभ्यो गरीयो माहिषं हिमम् ।।23।।

३. अजा दुग्ध– अल्प अम्बुपान व्यायाम कटु-तिक्त अशनैः लघु । आजं शोष-ज्वर-श्वास-रक्तपित्त-अतिसार जित् ।।24।।

४. ऊष्ट्र दुग्ध– ईषद् रुक्ष उष्ण लवणम् औष्ट्रकं दीपनं लघु । शस्तं वात-कफ आनाह कृमि शोफ उदर अर्शसाम् ॥25॥

५. नारी दुग्ध– मानुषं वात पित्त असृग् अभिघात अक्षिरोग जित् । तर्पण आश्चोतनैः नस्यैः.....................

६. आविका दुग्ध– अहृद्यं तु उष्णम् आविकम् । वातव्याधिहरं हिध्मा-श्वास-पित्तकफप्रदम् ।

७. हस्ति दुग्ध– हस्तिन्याः स्थैर्यकृत्

८. एकशफ दुग्ध– बाढ़म् उष्णं तु एकशफं लघु । शाखा वातहरं स अम्ल लवणं जडताकरम् ॥27॥

S. N.	Dugdha Milk	Guna - Properties	Prayojana - Benefit
1.	गो दुग्ध Go Dugdha Cow's milk	अत्र गव्यं तु (After Gauyam Tu) the cow's milk is – जीवनीयं Jeevaneeyam– life promoting – रसायनम् Rasaayanam– vitalizing – मेध्यं Medhyam– promotes intelligence – बल्यं Balyam– provides strength – स्तन्यकरं Stanya Karam– enhances milk production – सरम् Saram–laxative	हित Hita Good in नाशयेत् Naashayet Removes – क्षतक्षीण Kshata Ksheena– emaciated – श्रम Shrama– tiredness – भ्रम Bhrama– giddiness – मद Mada– intoxication/ stupor – अलक्ष्मी Alakshmi– inauspiciousness – श्वास Shwaasa– dyspnoea – कास Kaasa– cough – अति तृष्णा Trishna– excese thirst – क्षुधा Kshuda– excess hunger – जीर्णज्वर Jeernajwara– chronic fever – मूत्रकृच्छ्र Mutrakricchra– dysuria – रक्तपित्त Raktapitta– bleeding disorders
2.	माहिष क्षीर Good in Maahisha Ksheera– Buffalo milk	– गरीय Gareeya/Gurutaram– Difficult to digest – हिमम् Himam– Cold in potency	हित Hita – अति अग्न्य Ati Agnya– in those having high digestive capacity – अनिद्रेभ्यो Anidrebhya– 'those having insomnia'

3.	अजा क्षीर Aja Ksheera– Goat's milk	Generally the (Aja) goat consumes - अल्प अम्बुपान Alpa Ambupaana– very little water - कटु-तिक्त अशन Katu Tikta Ashana– Feeds on katu (pungent) tikta (bitter) grass. - व्यायाम– Vyayaama– does excercise Because of these factors their milk is said to be laghu-easy to digest	जित् Jit Cures - शोष Shosha– emaciation - ज्वर Jwara– fever - श्वास Swaasa– dyspnoea - रक्तपित्त Raktapitta– haemorrhages - अतिसार Atisaara– diarrhea
4.	औष्ट्रकं क्षीरं Aushtrakam Ksheera– Camels milk	**औष्ट्रक पय Aushtraka/Camel's milk is** - ईषद् रुक्ष Eeshad Ruksha– contains less fat so a little dry (slightly non-unctuous) - उष्ण Ushna– hot generating/ hot potency - लवणम् Lavana– saltish in taste - दीपनं Deepana– appetizing लघु Laghu– easy to digest	**शस्तं Shastam Good in** - वात-कफ Vaata– Kapha diseases - आनाह Aanaaha– distension of abdomen - कृमि Krimi– worm infestation - शोफ Shopha– Swelling/oedema - उदर Udara– visceral diseases/ diseases of abdomen - अर्शनाम् Arshanaam– haemorrhoids
5.	मानुष क्षीर Maanusha Ksheera– Woman's milk		जित् Jit controls - वात-पित्त-असृग् रोग: Vaata-Pitta-Asrig Roga (diseases) - अभिघात Abhighaata– Injuries - अक्षिरोग Akshiroga– Diseases of eyes Used in - तर्पण Tarpana (retention of the medicine in the eyes) - आश्चोतन Aschotana (Irrigation of eyes) - नस्य Nasya (Nasal drops)

6. आविक क्षीर Aavika Ksheera– Sheep's milk	अहृद्य Ahridya– non beneficial for heart उष्णा Ushna– hot potency प्रदम् Pradam Causes – हिध्मा Hidma Hiccough – श्वास Shwaasa Dyspnoea – पित्त Pitta – कफ Kapha	हर Hara Reduces– – वात व्याधि Vaata Vyaadhi– Disorders of Vaata
7. हस्तिनी क्षीर Hastini Ksheera– Elephant's milk		स्थैर्यकृत् Sthirya krit– Increaes the strength of the body
8. एकाशफ क्षीर Ekaashapha Ksheera– (Milk of single hoofed animals)	Single hoofed animals (like horse-donkey etc) are – बाढ़म् उष्णम् Baadham Ushnam– very hot in potency – बाढम् लघु Baadham Laghu– very light to digest – अम्ल Amla– sour – लवण Lavana– saltish – करं Karam– Increases– – जड़ता Jadata (stiffness/lazyness)	हर Hara Reduces– शाखा वातहरं Shaakha Vaataharam– The Vaata Dosha affecting the Shaakha or diseases of Baahya Roga Maarga (external path of diseases)

क्षीर गुण Ksheera Guna– (Properties of Milk)

पयोऽभिष्यन्दि गुर्वामं, युक्त्या शृतमतोऽन्यथा ।।२८।।
भवेद्गरीयोऽतिशृतं, धारोष्णममृतोपमम् ।

आम क्षीर गुण– Aama Ksheera Guna Milk stage unboiled milk	पयो अभिष्यन्दि गुरुः आमं, युक्त्या शृतम् अतो अन्यथा।।28।। The milk which is not boiled is – Abhishyandi– brings excessive Secretion in the tissues – Guru– Heavy to digest
युक्त्या शृतम्– अन्यथा– Yuktya Shritam Appropriately boiled milk	अतो अन्यथा Ato Anyatha Opposite to the qualities mentioned above

अति श्रृतं क्षीर गुण– Atishritam Ksheera Guna– Over boiled milk	गरीय Gareeya– very heavy to digest
धारोष्ण क्षीर गुण– Dhaaroshna Ksheera Guna Directly colleted milk	अमृत उपमम्– Amrita Upamam Like that of nector

* According to commentary–

- श्रृतशीतं तु पित्तघ्नं।– Shritasheetam Tu Pittaghnam
  Milk boiled and cooled– It reduces the Pitta
- श्रृतोष्णं कफवातजित्। Shritoshnam Kapha-vaatajit
  Milk boiled and hot– it reduces Kapha-Vaata

(ii) दधि गुण– Dadhi Guna– Properties of Curds

अम्लपाकरसं ग्राहि गुरूष्णं दधि वातजित् ।।२९।।
मेदःशुक्रबलश्लेष्मपित्तरक्ताग्निशोफकृत् । रोचिष्णु शस्तमरुचौ शीतके विषमज्वरे ।।३०।।
पीनसे मूत्रकृच्छ्रे च, रूक्षं तु ग्रहणीगदे । नैवाद्यान्निशि नैवोष्णं वसन्तोष्णशरत्सु न ।।३१।।
नामुद्गसूपं नाक्षौद्रं तन्नाघृतसितोपलम् । न चानामलकं नापि नित्यं नो मन्दमन्यथा ।।३२।।
ज्वरासृक्पित्तवीसर्पकुष्ठपाण्डुभ्रमप्रदम् ।

अम्ल पाक रसं ग्राहि गुरु उष्णं दधि वातजित् ।।29।।
मेदः शुक्र-बल-श्लेष्म-पित्त-रक्त-अग्नि-शोफकृत् । रोचिष्णु शस्तम् अरुचौ शीतके विषमज्वरे ।।30।।
पीनसे मूत्रकृच्छ्रे च, रुक्षं तु ग्रहणीगदे ।

The properties of Dadhi/curds are–

- अम्ल पाक Amla Paaka– Sour at the end of digestion
- अम्ल रस Amla Rasa– Sour to taste
- ग्राहि Graahi– Constipatory
- गुरु Guru– Heavy to digest
- उष्ण Ushna– Hot potency
- वातजित् Vaatajit– Mitigates Vaata
- रोचिष्णु Rochishnu– Increases the perception of taste

कृत Krit Increases
- मेद– Meda– fat
- शुक्र– Shukra– semen
- बल– Bala– strength
- श्लेष्म– Shleshma– kapha
- पित्त– Pitta– pitta
- रक्त– Rakta– blood
- अग्नि– Agni– digestive capacity
- शोफ– Shopha– oedema/swelling

शस्तम् Shastam Indicated in
- अरुचि– Aruchi– loss of taste
- शीतक विषम ज्वर– Sheetaka Vishama Jwara– Intermittant fevers due to Vaata Kapha (sheeta) dominance
- पीनस– Peenasa– rhinitis
- मूत्रकृच्छ्र– Mutrakricchra– dysuria

रूक्षं Ruksha

On removal of the cream, a dry Dadhi ⟶ ग्रहणी गदे– cures Grahani Roga (functional bowel disease)

Contraindicated– Dadhi is not given in

न एव आद्यान् निशि न एव उष्णं वसन्त उष्ण शरत् सु न ॥31॥

न मुद्गसूपं ना अक्षौद्रं तत् न अघृत सितोपलम् । न च अन् आमलकं न अपि नित्यं नो मन्दम् अन्यथा ॥32॥

ज्वर-असृक्-पित्त-वीसर्प-कुष्ठ-पाण्डु-श्रम प्रदम् ।

न Not taken in
- निशि– Nishi– Taken at night
- उष्ण– Ushna– on heating
- वसन्त– Vasanta– spring
- ग्रीष्म– Greeshma– summer
- शरत्– Sharad Ritus– autumn
- नित्य– Nitya– daily
- मन्दम्– Mandam– Not prepared properly

Not intaken without adding
- मुद्ग सूप– Mudga soopa– soups of green gram
- क्षौद्र– Kshoudra– honey
- घृत– Ghrita– ghee
- सितोपल– Sitopala– sugar candy
- आमलक– Aamalaka– Gooseberry– Phyllanthers emblica/Emblica officinalis.

If the above are not followed

प्रदम् Pradam Increases/ Causes
- ज्वर– Jwara– Fever
- असृक् पित्त– Asrik pitta– bleeding disorders
- वीसर्प– Veesarpa– Herpes
- कुष्ठ– Kushta– Skin disorders
- पाण्डु– Paandu– Anaemia
- भ्रम– Bhrama– Giddiness

iii. तक्र– Takra– Buttermilk

तक्रं लघु कषायाम्लं दीपनं कफवातजित् ।।३३।।

शोफोदरार्शोग्रहणीदोषमूत्रग्रहारुचीः । प्लीहगुल्मघृतव्यापद्गरपाण्ड्वामयान् जयेत् ।।३४।।

तक्रं लघु कषाय अम्लं दीपनं कफवातजित् ।।33।।

शोफ-उदर-अर्श-ग्रहणी दोष-मूलग्रह-अरुचीः । प्लीह-गुल्म-घृतव्यापद्-गर-पाण्डु आमयान् जयेत् ।।34।।

तक्र गुणs Takra Gunas Properties of Buttermilk
- लघु– Laghu-light
- कषाय-अम्ल– Kashaaya Amla– Astringent- sour taste
- दीपन– Deepana– Increases digestive power
- कफवात जित्– Kapha Vaata Jit– Mitigates Kapha-Vata

जयेत् Jayet Reduces
- शोफ– Shopha– Swelling
- उदर– Udara– Visceral diseases
- अर्श– Arshas– Haemmorrhoids
- ग्रहणी दोष– Grahani Dosha– Disorders of deudenum
- मूत्रग्रह– Mutragraha– Anurea/Dysurea
- अरुची– Aruchi– Anorexia
- प्लीह– Pleeha– Splenomegaly
- गुल्म– Gulma– Abdominal tumors/growths.
- घृत व्यापद्– Ghrita Vyaapat– Complications of oleation/intake of excess ghee
- गर– Gara– artificial poisoning
- पाण्डु आमय– Paandu Aamaya– Anaemia

iv. मस्तु– Mastu Whey– The water of curds

तद्वन्मस्तु सरं स्रोतःशोधि विष्टम्भजिल्लघु ।

तद्वत् मस्तु सरं स्रोतः शोधि विष्टम्भजित् लघु ।

Mastu (Whey)
- सरं–Saram– laxative
- स्रोतो शोधि– Sroto Shodhi– cleans the channels
- विष्टम्भ जित्– Vishtambha Jit– cures constipation
- लघु– Laghu– light to digest

v. नवनीत– Navaneeta– Butter

नवनीतं नवं वृष्यं शीतं वर्णबलाग्निकृत् ।।३५।।

सङ्ग्राहि वातपित्तासृक्क्षयार्शोर्दितकासजित् । क्षीरोद्भवं तु सङ्ग्राहि रक्तपित्ताक्षिरोगजित् ।।३६।।

नवनीतं नवं वृष्यं शीतं वर्ण-बल अग्निकृत् ।।35।।

सङ्ग्राहि वात-पित्त-असृक् क्षय अर्शो अर्दित कासजित् । क्षीर उद्भवं तु सङ्ग्राहि रक्त-पित्त-अक्षि रोगजित् ।।36।।

नव नवनीत Nava Navaneeta - Freshly collected Butter
- वृष्यं– Vrishyam– Aphrodisiac
- शीतं– Sheetam– Cold potency
- वर्ण-बल-अग्निकृत्– Varna-Bala-Agnikrit– Increases Bala - strength, Varna - colour, Agni - digestive fire
- सङ्ग्राहि–Sangraahi– constipative

जित् Jit Cures
- वात-पित्त-असृक्– Vata-Pitta-Asrik– Vaata-Pitta- & Rakta (blood) disorders
- क्षय– Kshaya– Tuberculosis/Emaciation
- अर्श– Arsha– Haemorrhoids
- अर्दित– Ardita– Facial paralysis
- कास– Kasa– Cough

क्षीर उद्भव नवनीत Ksheera Udbhava Navaneeta Butter made from milk
- संग्राहि– Sangraahi– Constipatory as it removes water
- रक्त-पित्त रोगजित्– Rakta Pitta Roga Jit– Cures diseases of Rakta (blood) and Pitta
- अक्षि रोग जित्– Akshi Roga Jit– Cures diseases of Akshi (eye diseases)

vi. घृत– Ghrita– Ghee

शस्तं धीस्मृतिमेधाग्निबलायुःशुक्रचक्षुषाम् । बालवृद्धप्रजाकान्तिसौकुमार्यस्वरार्थिनाम् ।।३७।।

क्षतक्षीणपरीसर्पशस्त्राग्निग्लपितात्मनाम् । वातपित्तविषोन्मादशोषालक्ष्मीज्वरापहम् ।।३८।।

स्नेहानामुत्तमं शीतं वयसः स्थापनं परम् । सहस्रवीर्यं विधिभिर्घृतं कर्मसहस्रकृत् ।।३९।।

मदापस्मारमूर्च्छायशिरःकर्णाक्षियोनिजान् । पुराणं जयति व्याधीन् व्रणशोधनरोपणम् ।।४०।।

शस्तं धी-स्मृति-मेधा-अग्नि-बल-आयुः-शुक्र-चक्षुषाम् । बाल-वृद्ध-प्रजा-कान्ति-सौकुमार्य-स्वर अर्थिनाम् ॥37॥

अर्थिनाम् Arthinaam Those who desire

- धी– Vrishyam– Aphrodisiac
- स्मृति– Sheetam– Cold potency
- मेधा– Sheetam
- अग्नि– Sheetam
- बल– Sheetam
- आयु– Sheetam
- शुक्र– Sheetam
- चक्षुषाम्– Sheetam
- बाल-वृद्ध-प्रजा-सौकुमार्य– For Bala-kids, Vriddha-old age, Praja-good. for those who wish to have kids, Soukumarya- to delicate individuals
- कान्ति– Kaanti– complexion
- स्वर– Swara– good voice

क्षतक्षीण-परीसर्प-शस्त्र-अग्नि-अम्लपित्त आत्मनाम् । वात-पित्त-विष-उन्माद-शोष-अलक्ष्मी ज्वरापहम् ॥38॥

अपहम् Apaham Reduces

- क्षतक्षीण– Kshataksheena– Emaciation due to injury
- परीसर्प– Pareesarpa– Herpes
- शस्त्र– Shastra Hata– Injury caused by weapons
- अग्नि– Agni Hata– Injury caused by burns
- अम्लपित्त– Amlapitta– Acidity
- वात-पित्त– Vaata-Pitta disorders
- विष– Visha– Poisons
- उन्माद– Unmaada– Insanity
- शोष– Shosha– Emaciation
- अलक्ष्मी– Alakshmi– Inauspiciousness (due to withcraft)
- ज्वर– Jwara– Fever

स्नेहानाम् उत्तमं शीतं वयसः स्थापनं परम् । सहस्रवीर्यं विधिभिः घृतं कर्म सहस्रकृत् ॥39॥

परम् Param Superior

- स्नेहानाम् उत्तमं– Snehaanaam Uttamam– Best among all the snehas (oleation) unctous substance
- शीतं– Sheeta– Cold in potency
- वयसः स्थापनं– Vayasah Sthaapanam– maintains age

The Ghrita (ghee) possessed (Vidhi) many times attains that much good qualities (Sahasra Veerya)

मद-अपस्मार-मूर्च्छाय-शिर कर्ण अक्षि योनिजान् । पुराणं जयति व्याधीन् व्रण-शोधन-रोपणम् ।।40।।

पुराण घृत Puraana Ghrita Old ghee (10 year old ghee) जयति Jayati cures

- मद– Mada– Intoxication
- अपस्मार– Apasmaara– Epilepsy
- मूर्च्छाय– Sheeta– Cold in potency
- शिर-कर्ण-अक्षि योनिजान्– Shirah-Karna-Akshi Yonijaan– Diseases of head-ears-Eyes
- व्रण शोधन– Vrana Shodhana– Cleans the ulcers
- व्रण रोपण– Vrana Ropana– Heals the ulcers

vii. किलाटादयो– Kilaata Aadi– Various other diary products

बल्याः किलाटपीयूषकूर्चिकामोरणादयः । शुक्रनिद्राकफकरा विष्टम्भिगुरुदोषलाः ।।४१।।

बल्याः किलाट-पीयूष-कूर्चिका-मोरण-आदयः । शुक्र-निद्रा-कफकरा विष्टम्भि-गुरु-दोषलाः ।।41।।

किलाट Kilaata
Solid portion after heating milk
पियूष- Peeyusha
Milk of cow which has just delivered
कूर्चिका- Kurchika

- शुक्र कर– Shukrakara– Increases semen
- निद्रा कर– Nidraakara– Increases sleep
- कफकर– Kaphakara– Increases kapha
- विष्टम्भि– Vishtambhi– Constipation
- गुरु– Guru– Heavy to digest
- दोषला– Doshala– Vitiates all the Doshas

मोरण- Morana (sour butter milk)

⇒ गव्य क्षीरघृते श्रेष्ठे, निन्दिते च आविसम्भवे ।

Gavya Ksheeraghrita Shreshte, Nindite Cha Aavisambhave

Among all the Ksheera/Ghrita (milk/ghee)– Gavya [cow's milk is the Shreshta (superior)]

Among all the Ksheera/Ghrita (milk/ghee)– Aavi Ksheera (Sheep's milk) is Nindite (inferior)

इति क्षीरवर्गः।

End of Ksheera Varga

इक्षु वर्ग Ikshu Varga
Sugarcane Group

- दन्तपीडित इक्षुरस– Dantapeedita Ikshu Rasa– Macerated sugarcane juice
- यान्त्रिक इक्षुरस– Yaantrika Ikshu Rasa– Mechanically extracted sugarcane juice

- इक्षु भेद Ikshu Bheda
  - पौण्ड्रक– Poundraka
  - वांशिक– Vaamshika
  - शतपर्वक– Shataparvaka
  - कान्तार– Kaantaara
  - नैपाल आदि– Naipaala
- फाणित– Phaanita-Sugarcane juice syrup
- गुड– Guda-Jaggary
  - धौत गुड– Dhouta Guda– Pure jaggary
  - अपर गुड– Apara Guda– Impure jaggary
  - पुराण गुड– Puraana Guda– Stored old jaggary
  - नव गुड– Nava Guda– Fresh New jaggary
- शर्करा Sharkara
  - मत्स्यण्डिका– Matsyandika– Guda sugar
  - खण्डसिता– Khandasitaa– Sugar candy
  - यास शर्करा– Yaasa Sharkara– Sugar of Yavaasa (Fagonia cretfica linn) plant
  - शर्करा– Sharkara– Sugar
- मधु Madhu– Honey

⇒ 1) इक्षु रस– Ikshu Rasa– Sugarcane Juice

इक्षोः सरो गुरुः स्निग्धो वृंहणः कफमूत्रकृत् ।।४२।।
वृष्यः शीतोऽस्रपित्तघ्नः स्वादुपाकरसो रसः । सोऽग्रे सलवणो, दन्तपीडितः शर्करासमः ।।४३।।
मूलाग्रजन्तुजग्धादिपीडनान्मलसङ्करात् । किञ्चित्कालं विधृत्या च विकृतिं याति यान्त्रिकः ।।४४।।
विदाही गुरुविष्टम्भी तेनासौ–तत्र पौण्ड्रकः । शैत्यप्रसादमाधुर्यैर्वरस्तमनु वांशिकः ।।४५।।
शतपर्वककान्तारनैपालाद्यास्ततः क्रमात् । सक्षाराः सकषायाश्च सोष्णाः किञ्चिद्विदाहिनः ।।४६।।

इक्षोः सरो गुरुः स्निग्धो बृंहणः कफ-मूत्र-कृत् ।।42।।
वृष्यः शीतो अस्रपित्तघ्नः स्वादुपाक-रसो रसः ।

गुण Guna Properties
- सर– Sara Mobile/as– laxative
- गुरु– Guru– heavy to digest
- स्निग्ध– Snigdha– unctous

- बृंहण– Brihmana– nourishing
- कफ कृत्– Kapha Krit– Increases Kapha
- मूत्र कृत्– Mutra Krit– Increases Mutra
- वृष्य– Vrishya– Aphrodisiac
- शीत– Sheeta– Cold potency
- अस्रघ्न– Asraghna– Supresses haemorrhages
- पित्तघ्न– Pittaghna– Reduces Pittaja diseases
- स्वादुपाक– Swaadu Paaka– Post digestive effect is sweet
- स्वादुरस– Swaadu Rasa– sweet taste

⇒ दन्तपीडित इक्षुरस– Dantapeedita Ikshu Rasa– Macerated sugarcane juice

सोऽग्रे सलवणो: दन्तपीडित: शर्करासम: ॥43॥

- सोऽग्रे सलवणो– So Agre Sa Lavano
  The tip/first part of the stem is Lavana (salty)
- दन्तपीडित: शर्करासम:– Dantapeedita Sharkaraasama

After chewing it properly it is equal to Sharkara (sugar candy) in property

⇒ यान्त्रिक इक्षुरस– Yaantrika Ikshu Rasa

Mechanically extracted sugarcane juice

मूलाग्र जन्तु जग्धादि पीडनान् मल सङ्करात् । किञ्चित् कालं विधृत्या च विकृतिं याति यान्त्रिक: ॥44॥

विदाही गुरु विष्टम्भी तेन असौ–

असौ यान्त्रिक Asou Yaantrika

- मुलाग्र जन्तु जग्धादि पीडनान् मल सङ्करात्
  Mulaagra Jantu Jagdhaadi Peedanaan Mala Sankaraat
  As the whole stem is crushed, the tip which is Jantu Jagdhaadi (fed by rodents) is also present and having Mala Sankaraat (pollutants present as stored)
- किञ्चित् कालं विधृत्य च विकृति– Cha Vikratim Kinchit Kaalam Vidhritya
  The Rasa is Vikriti (not known/changed) as it is kept for some time
- विदाही– Vidahi– Irritant
- गुरु– Guru– Heavy to digest
- विष्टम्भी– Vishtambhi– Causing constipation

⇒ इक्षु भेदात् **Ikshu Bheda– Types of Ikshu (Sugarcane)**

1) **तत्र पौण्ड्रकः Poundrakah Ikshu Rasa–**

शैत्य-प्रसाद-माधुर्यैः वरस्तम् अनु-वांशिकः ।।45।।

Poundraka is Vara (best) among other types of sugarcane as it is
- शैत्य– Shaitya– Cold potency
- प्रसाद– Prasaada– Clarity
- माधुर्यैः वरस्तम्– Maadhurya Vara– Very sweet to taste

2) **वांशिकः Vaamshikah Ikshu Rasa–** Almost similar to this is **Vaamshika type** of sugarcane which is slight Anu/Heena (inferior) to Poundraka.

3) **& other types of Ikshu are– शतपर्वक-कान्तार-नैपाल आदि।**

शतपर्वक-कान्तार-नैपाल आद्याः ततः क्रमात् । सक्षाराः सकषायाः च सोष्णाः किञ्चित् विदाहिनः ।।46।।

The others Shataparvaka– Kaantaara-Naipaala etc are inferior than the above because they are–

– सक्षाराः Sa Kshaara– slightly alkaline

– सकषायाः Sa Kshaaya– slightly astringent

– सोष्णाः Sa Ushnaah– slightly heat potency

– किञ्चित् विदाहिन Kinchit Vidaahinah– little burning sensation during digestion.

⇒ 2) **फाणित– Phaanita– Sugarcane juice syrup**

फाणितं गुर्वभिष्यन्दि चयकृन्मूत्रशोधनम् ।

फाणितं गुरुः अभिष्यन्दि चयकृत् मूत्रशोधनम् ।

फाणित Phaanita
- गुरु– Guru– Heavy to digest
- अभिष्यन्दि– Abhishyandi– Enhances internal secretion
- चयकृत्– Chayakrit– Increases all the three doshas
- मूत्रशोधन– Mutrashodhana– Clears the urine (diuretic)

* Sugarcane juice boiled till it is concentrated and becomes semiliquid is known as Phaanita.

⇒ 3) **गुड– Guda– Jaggary**

नातिश्लेष्मकरो धौतः सृष्टमूत्रशकृद्गुडः ।।४७।।

प्रभूतकृमिमज्जासृङ्मेदोमांसकफोऽपरः । हृद्यः पुराणः पथ्यश्च, नवः श्लेष्माग्निसादकृत् ।।४८।।

Guna गुणs– Properties of jaggary

न अति श्लेष्मकरो धौतः सृष्टमूत्र शकृद् गुडः ।।47।।

धौत गुड Dhouta Guda Pure Jaggary
- न अति श्लेष्मकर– Na Ati Shleshmakara– slightly enhances Kaphadosha
- सृष्टमल– Srishta Mutra– Diuretic
- सृष्ट शकृत्– Shrishta Shakrit– Mild Laxative

प्रभूत कृमि-मज्जा-असृङ्-मेदो-मांस-कफो अपरः ।

अपर गुड Apara Guda Impure Jaggery causes
- प्रभूत कृमि– Prabhuta Krimi– Lots of worm infestations
- प्रभूत मज्जा– Prabhuta Majja– vitiates marrow
- प्रभूत असृङ्– Prabhuta Asrik– vitiates blood
- प्रभूत मेद– Prabhuta Meda– Vitiates fatty tissue
- प्रभूत मांस– Prabhuta Maamsa– Vitiates muscle tissue
- प्रभूत कफ– Prabhuta Kapha– Vitiates kapha dosha

हृद्यः पुराणः पथ्यः च, नवः श्लेष्म अग्निसाद कृत् ।।48।।

पुराण गुड Puraana Guda stored old jaggary (one year old)
- हृद्य– Hridya– Pleasing to the heart
- पथ्य– Pathya– Suitable

नव गुड Nava Guda Freshly/New Jaggary
- श्लेष्मकृत्– Shleshmakrit– Increases Kapha
- अग्निसाद कृत्– Agnisaada Krit– Supresses the digestive fire

⇒ 4) **शर्करा– Sharkara (Sugar)– Matsyandika (crude sugar)**

Khandasita (sugar candy) and Sitaa (fine sugar) are good in their succeeding order. They are–

a) **मत्स्यण्डिका Matsyandika**– Preparation of sugarcane

b) **खण्डसिता Khandasita**– Sugar candy

वृष्याः क्षीणक्षतहिता रक्तपित्तानिलापहाः । मत्स्यण्डिकाखण्डसिताः क्रमेण गुणवत्तमाः ।।४९।।

वृष्याः क्षीणक्षत हिता रक्तपित्तःअनिल आपहाः । मत्स्यण्डिका-खण्डसिताः क्रमेण गुणवत्तमाः ।।49।।

मत्स्यण्डिका Matsyandika (Sugarcane juice boiled into a semi solid form) and खण्डसिता Khandasita (Sugar candy) are
- वृष्या– Vrishya– Aphrodisiac
- क्षीणक्षता हित– Ksheena Kshata Hita– Useful in emaciation due to injuries
- रक्तपित्त आपहा– Raktapitta Aapaha– Reduces bleeding disorders
- अनिल आपहा– Anila Aapaha– Reduces Vaata Dosha

Among these two, Khandasita (Sugar candy) is said to be Gunavattama (superior)

c) यास शर्करा/ यवास शर्करा– Yaasa Sharkara/Yavaasa Sharkara– Sugar from yavaasa plant

तद्गुणा तिक्तमधुरा कषाया यासशर्करा ।

तद्गुणा तिक्त-मधुरा-कषाया यासशर्करा ।

Sugar prepared from the Yavaasa plant (Fagonia cretica Linn– a resinous plant) is–

– तिक्त– Tikta– Bitter

– मधुर– Madhura– Sweet

– कषाय– Kashaaya– Astringent taste

Other Gunas (properties) are similar to that of Sharkara (crude sugar)

d) शर्करा– Sharkara– Sugar

दाहतृट्च्छर्दिमूर्च्छासृक्पित्तघ्न्यः सर्वशर्कराः ।।५०।।

दाह-तृट्-छर्दि-मूर्च्छा-असृक् पित्तघ्न्यः सर्वशर्करा ॥50॥

सर्व शर्करा
Sarva Sharkara
All types of sugar
- दाहघ्न– Daahghna– reduces burning sensation
- तृट्घ्न– Trit aghna– reduces thirst
- छर्दिघ्न– Chardighna– reduces vomitting
- मूर्च्छाघ्न– Murcha Aghna– reduces fainting
- असृक्पित्तघ्न– Asrikpittaghna– reduces bleeding disorders

शर्करेक्षुविकाराणां फाणितं च वरावरे ।

शर्कर इक्षुविकाराणां फाणितं च वर अवरे ।

In Ikshu Varga– among all the Vikaaraas (alterations) Sharkara (sugars) are said to be Vara (superior). Phaanita (sugar cane juice syrups) is said to be Avara (inferior)

⇒ 5) मधु Madhu– Honey

This is explained here because the context deals with Sharkara (sugars)

चक्षुष्यं छेदि तृट्श्लेष्मविषहिध्मास्रपित्तनुत् ।।५१।।
मेहकुष्ठकृमिच्छर्दिश्वासकासातिसारजित् । व्रणशोधनसन्धानरोपणं वातलं मधु ।।५२।।
रूक्षं कषायमधुरं, तत्तुल्या मधुशर्करा ।

चक्षुष्यं छेदि तृट्-श्लेष्म-विष-हिध्मा-अस्रपित्तनुत् ॥51॥
मेह-कुष्ठ-कृमि-छर्दि-श्वास-कास-अतिसारजित् । व्रणशोधन-सन्धान-रोपणं वातलं मधु ॥52॥
रुक्षं कषाय मधुरं, तत् तुल्या मधु शर्करा ।

Honey is said to be–

– चक्षुष्यं Chakshyam– Good for the eyes

– छर्दि Chardi– Expectorant

नुत् Nut
Pacifies
- तृट्- Trit- Thirst
- श्लेष्मा- Shleshma- Kapha Vitiation
- विष- Visha- Poison
- हिध्मा- Hidma- Hiccup
- अस्रपित्त- Asrapitta- Bleeding disorders

जित् Jit
Cures
- मेह- Meha- Diabetes
- कुष्ठ- Kushta- Skin diseases
- कृमि- Krimi- Worm infestations
- छर्दि- Chardi- Vomitting
- श्वास- Shwaasa- Dyspnoea
- कास- Kaasa- Cough
- अतिसार- Atisaara- Diarrhea

व्रण Vrana
Ulcer
- शोधन- Shodhana- cleanses
- सन्धान- Sandhaana- uniting/joining
- रोपण- Ropana- healing

- वातलं Vaatalam- Aggravates Vaata Dosha
- रुक्ष Ruksha- Dry
- कषाय-मधुरं Kashaaya- Madhura Astringent-Sweet taste

*** तत् तुल्या मधु शर्करा**

The Madhu Sharkara (The sugar sedimented as honey) is also having similar Gunas (properties) to Madhu (honey) (when honey is kept in a bottle for few months there is sedimentation)

उष्ण मधु- Ushna Madhu- Heated Honey

उष्णमुष्णार्तमुष्णे च युक्तं चोष्णैर्निहन्ति तत् ।।५३।।
प्रच्छर्दने निरूहे च मधूष्णं न निवार्यते । अलब्धपाकमाश्वेव तयोर्यस्मान्निवर्तते ।।५४।।

उष्णम् उष्णार्तम् उष्णे च युक्तं च उष्णै: निहन्ति तत् ।।53।।
प्रच्छर्दने निरुहे च मधु उष्णं न निवार्यते । अलब्धपाकम् अश्वेव तयो: यस्मात् निवर्तते ।।54।।

निहन्ति Nihanti
Not to be taken
- उष्णम्- Ushnam- Hot honey
- उष्णार्तम्- Ushnaartham- by a person exposed to heat
- उष्णे युक्तं- Ushne Yuktam- In hot seasons or with hot foods etc
- उष्णै:- Ushnaih- along with the things which are hot by nature

न निवार्यते
Na Nivaaryate
It (hot honey)
may be used for
- प्रच्छर्दन– Prachardana– vomiting
- निरुह– Niruha Basti– medicated enema

This is used in inducing vomitting as well as in enema because it does not undergo digestion (Alabdha Paaka) and comes out of the body fast having no delirious effects.

* As Madhu (honey) is Guru (heavy) to digest and is Kashaaya (astringent) and Ushna (hot) it should be used in smaller quantities. Higher doses leads to indigestion.
* Types of Madhu (honey)

भ्रामर Bhraamara– honey collected from hives of large black carpenter bees. It is whitish in colour

पौत्तिक Pauttika– honey collected from yellowish big bees and it is having the colour of ghee.

क्षौद्र Kshaudra– honey collected by small bees. The honey is dark brown colour.

माक्षिक Maakshika– honey collected by big sized honey coloured poisonous bees. The colour resembles oil.

इति इक्षुवर्गः। End of Ikshu Varga

अथ तैलवर्गः Group of Oils

The qualities of Taila/oil is based on Sva Yoni (the corresponding seeds as according to their source). Among all the Taila (oils), Tila Taila is said to be the best because the Taila word has come from Tila.

यथा तिलोद् भवं तैलम् ।

तैल वर्ग
- तिल तैल Tila Taila– Sesame oil
- एरण्ड तैल Eranda Taila– Castor oil
- सर्षप तैल Sarshapa Taila– Mustard oil
- विभीतकी तैल Vibheetaki Taila– Oil of Terminalia bellirica
- निम्ब तैल Nimba Taila– Oil of Azadirachta indica
- उमा-कुसुम्भ तैल Uma– Kusumbha Taila
  Linseed and Safflower oil.

जांगम स्नेह Jaangama Sneha
- वसा Vasaa (liquid fat)
- मज्जा Majja (bone marrow)

1. तिल तैल– Tila Taila– Sesame/Gingely oil (Oil of Sesamum indicum)

तैलं स्वयोनिवत्तत्र मुख्यं तीक्ष्णं व्यवायि च। त्वग्दोषकृदचक्षुष्यं सूक्ष्मोष्णं कफकृन्न च ।।५५।।

कृशानां बृंहणायालं स्थूलानां कर्शनाय च । बद्धविट्कं कृमिघ्नं च संस्कारात्सर्वरोगजित् ।।५६।।

तैलं स्वयोनिवत् तत्र मुख्यं तीक्ष्णं व्यवायि च । त्वक्-दोषकृत् अचक्षुष्यं सूक्ष्म उष्णं कफकृत् न च ।।55।।

कृशानां बृंहणायालं स्थूलानां कर्शनाय च । बद्धविट्कं कृमिघ्नं च संस्कारात् सर्वरोगजित् ।।56।।

तैलं क्वयोनिवत्– Tailam Swayonivat. The qualities of any oil are similar to that of their source.

तत्र मुख्यं– Tatra Mukhyam – among all Tila Taila is the most important.

Gunas (properties)

- तीक्ष्णं Teekshnam– Sharp
- व्यवायि Vyavaayi– Enters the circulation very fast
- त्वक् दोषकृत् Twak Doshakrit– Causes skin diseases
- अचक्षुष्यं Achakshushyam– not good to the eyes
- सूक्ष्मं Sukshmam– Minute
- उष्णं Ushnam– Hot potency
- कफकृत् न Kaphakrit Na– Does not increase the Kapha Dosha.

Karma (Benefits)

- कृशानां बृंहणायालं– Krishaanaam Brihmana Aayalam– Nourishes (Brihmana) the body in emaciated persons (Krisha)
- स्थूलानां कर्शनाय– Sthulaanaam Karshanaaya– Helps the (Sthula) obese to reduce weight (Karshanaaya)
- बद्धविट्कं– Baddha Vitkam– It binds the stools (Vitkam)
- कृमिघ्नं– Krimighna– acts as wormifuge/removes the worms
- संस्कारात् सर्वरोगजित्– Samskaaraat Sarvarogajit– By it's processing (Changing of pharmaceutics) (Sanskaaraat), the Taila can cure all the diseases (sarvaroga jit)

2. एरण्ड तैल– Eranda Taila– Castor oil (Oil of Ricinus communis)

सतिक्तोषणमैरण्डं तैलं स्वादु सरं गुरु । वर्ध्मगुल्मानिलकफानुदरं विषमज्वरम् ।।५७।।

रुक्शोफौ च कटीगुह्यकोष्ठपृष्ठाश्रयौ जयेत् । तीक्ष्णोष्णं पिच्छिलं विस्रं, रक्तैरण्डोद्भवं त्वति ।।५८।।

सतिक्त ऊषणम् एरण्डं तैलं स्वादु सरं गुरु । वर्ध्म गुल्म अनिल-कफान् उदरं विषम ज्वरम् ।।57।।

रुक् शोफौ च कटी-गुह्य-कोष्ठ-पृष्ठ आश्रयौ जयेत् । तीक्ष्ण उष्णं पिच्छिलं विस्रं, रक्त एरण्ड उद्भवं त्वति ।।58।।

Guna (Properties)

- सक्तित-ऊषणम्-स्वादु– Satikta– Uushanam-Swaadu– Having Bitter-Pungent-Sweet taste
- सरं Saram– mild laxative effect
- गुरु Guru– Heavy to digest

जयेत् Jayet Wins/subsides
- वर्ध्म– Vardhma– Scrotal enlargement
- गुल्म– Gulma Growths in the intestine
- अनिल-कफान्– Anila Kaphaan– Vaata Kaphaja disorders
- उदरं– Udaram– Visceral organ disorders
- विषमज्वरम्– Vishamajwara– Chronic fevers
- रुक्– Ruk– Pain } in Kati (Sacral area), Guhya (genital region)
- शोफ– Shopha– Swelling } Koshta (visamal organs), Prishta (lumber region)

रक्त एरण्ड उद्भव तैल–Rakta Eranda Taila (Castor oil from the red castor plants)
- तीक्ष्ण– Teekshna– Sharp
- उष्ण– Ushna– Hot potency
- पिच्छिल– Pichila– More viscious
- विस्रं– Visram– Offensive smell

3. सर्षप तैल– Sarshapa Taila– Mustard Oil (Oil of Brassica junce L.Czern)

कटूष्णं सार्षपं तीक्ष्णं कफशुक्रानिलापहम् । लघु पित्तास्रकृत् कोठकुष्ठार्शोव्रणजन्तुजित् ।।५९।।

कटु-उष्णं सार्षपं तीक्ष्णं कफ-शुक्र-अनिल आपहम् । लघु पित्तास्रकृत् कोठ-कुष्ठ-अर्श-व्रण-जन्तुजित् ।।59।।

Gunas (properties)

- कटु– Katu– Pungent
- उष्णं– Ushna– Hot in potency
- तीक्ष्णं– Teekshna– Sharp
- कफ आपहम्– Kapha Aapaham– Supresses Kapha Dosha
- शुक्र आपहम्– Shukra Aapaham– Reduces Shukra
- अनिल आपहम्– Anila Aapaham– Suppresses Vaata Dosha
- लघु Laghu– Light to digest
- पित्तास्र कृत्– Pitta Asr Krit– Triggers bleeding disorders
- जित् Jit Subsides
  - कोठ Kota– Urticarea– Type of skin disease
  - कुष्ठ Kushta– Skin diseases
  - अर्श Arsha– Haemorrhoids
  - व्रण Vrana– Ulcers
  - जन्तु Jantu– Worm infestation

4. विभीतक तैल– अक्षाणां तैल– Vibheetaki Taila– Oil of Terminalia Bellirica

आक्षं स्वादु हिमं केश्यं गुरु पित्तानिलापहम् ।

Gunas (properties)

- स्वादु Swaadu– Sweet to taste
- हिम Hima– Cooling
- केश्यं Keshya– Nourishing the scalp hair
- गुरू Guru– Heavy to digest
- पित्त आपहम् Pitta Aapaham– Reduces Pitta
- अनिल आपहम् Anila Aapaham– Reduces Vaata

5. निम्ब तैल– Nimba Taila– Neem oil (Oil of Azadirachta indica)

नात्युष्णं निम्बजं तिक्तं कृमिकुष्ठकफप्रणुत् ।।६०।।

नाति उष्णं निम्बजं तिक्तं कृमि-कुष्ठ-कफप्रणुत् ।।60।।

- नाति उष्ण– Na Ati Ushna– not much hot in potency
- तिक्तं– Tikta– Bitter

प्रणुत् Pranut Pacifies
- कृमि– Krimi– Worm infestation
- कुष्ठ– Kushta– Skin diseases
- कफ– Kapha Dosha

6. उमा-कुसुम्भ तैल– Uma-Kusumbha Taila

उमाकुसुम्भजं चोष्णं त्वग्दोषकफपित्तकृत् ।

उमा-कुसुम्भजं च उष्णं त्वक् दोष कफ पित्त कृत् ।

[Oil of Uma/Atasi– Linseed oil– Linum ustitissimum]

[Oil of Kusumbha– Safflower oil– Carthamus tinctorius Linn.]

Gunas (properties)

- उष्णं– Ushnam– Hot potency
- त्वक् दोष कृत्– Twak Dosha Krit– Cause skin problems
- कफ पित्त कृत्– Kapha Pitta Krit– Aggravate Kapha-Pitta Dosha

* तैल	गुण	कर्म & जित्
1. तिल तैल	– तीक्ष्ण – व्यवायि – त्वक् दोषकृत् – अचक्षुष्यं – सूक्ष्म – उष्ण With Doshas– कफकृत् न	कृशानां बृंहणायालं स्थूलानां कर्शनाय बद्धविट्कं कृमिघ्नं संस्कारात् सर्वरोगजित्

2.	एरण्ड तैल	– सतिक्त ऊषणम् स्वादु – सरं – गुरु With Doshas जयेत् अनिल कफान् Cures Vaata Kapha	जयेत् – वर्ध्म – गुल्म – विषमज्वरम् – रुक्-शोफ in – कटि, गुह्य, कोष्ठ, पृष्ठ
3.	सर्षप तैलं	– कटु – उष्णं – तीक्ष्णं – लघु – With Doshas – कफ आपहम् Reduces; अनिल आपहम् Reduces; पित्त अस्र कृत् Increase	– शुक्र आपहम् – रक्त/अस्र कृत् – जित् – कोठ, कुष्ठ, अर्श, व्रण, जन्तु
4.	विभीतकी तैल	स्वादु हिम गुरु With Doshas पित्त आपहम् Reduces Pitta; अनिल आपहम् Reduces Vaata	केश्यं
5.	निम्ब तैल	– न अति उष्ण – तिक्त With Doshas प्रणुत् कफ Reduces Kapha	प्रणुत् Reduces – कृमि, कुष्ठ
6.	उमा-कुसुम्भ	– उष्ण With Doshas – कफ कृत् Increases; पित्त कृत् Increases	– त्वक् दोष कृत्

7. Jaangama Sneha

Vasa Aadi वसादयः– Liquid animal fat

वसा मज्जा च वातघ्नौ बलपित्तकफप्रदौ ।।६१।।
मांसानुगस्वरूपौ च, विद्यान्मेदोऽपि ताविव ।

वसा-मज्जा च वातघ्नौ बल पित्त कफ प्रदौ ॥61॥
मांस अनुग स्वरुपौ च, विद्यान् मेदो अपि ताविव ।

Vasaa (liquid fat) / Majja (Bone marrow) —
- वातघ्न– Vaataghna– reduces vaata
- बलप्रद– Balaprada– increases bala (strength)
- पित्तप्रद– Pittaprada– increases pitta
- कफप्रद– Kaphaprada– increases kapha

These are similar to the Maamsa (muscle tissue) of that particular animal.

The properties of Meda is similar to the Vasaa and Majja in their properties.

अथ मद्यवर्गः Groups of Alcoholic Beverages

⇒ मद्य गुण Madya Guna– Properties of Alcohol

दीपनं रोचनं मद्यं तीक्ष्णोष्णं तुष्टिपुष्टिदम् ।।६२।।
सस्वादुतिक्तकटुकमम्लपाकरसं सरम् । सकषायं स्वरारोग्यप्रतिभावर्णकृल्लघु ।।६३।।
नष्टनिद्राऽतिनिद्रेभ्यो हितं पित्तास्रदूषणम् । कृशस्थूलहितं रूक्षं सूक्ष्मं स्रोतोविशोधनम् ।।६४।।
वातश्लेष्महरं युक्त्या पीतं विषवदन्यथा ।

दीपनं-रोचनं-मद्यं-तुष्टि पुष्टिदम् ।।62।।
सस्वादु-तिक्त-कटुकम्-अम्लपाक रसं सरम् । सकषायं स्वर-आरोग्य-प्रतिभा-वर्ण कृत् लघु ।।63।।
नष्टनिद्रा-अतिनिद्रेभ्यो हितं पित्त-अस्र दूषणम् । कृश-स्थूल हितं रूक्षं सूक्ष्मं स्रोतो-विशोधनम् ।।64।।
वात-श्लेष्महरं युक्त्या पीतं विषवह अन्यथा ।

गुण Guna Properties–
- तीक्ष्ण Teekshna– sharp
- उष्ण Ushna– hot
- दीपन Deepana– carminative
- रोपण Rochana– appetiser
- तुष्टि प्रदम् Tushti Pradam– gives pleasure
- पुष्टि Pushti Pradam– gives nourishment
- लघु Laghu– light

रस Rasa Taste–
- सस्वादु Saswaadu– sweet
- तिक्त Tikta– bitter
- कटुक Katuka– pungent
- सकषाय Sakashaaya Astringent

वीर्य – Veerya– उष्ण Ushna– Hot potency

विपाक– Vipaaka– अम्लपाक Amlapaaka– sour at the end of digestion

Other Gunas (Properties)

Laghu Guna– (light)
- स्वर कृत् Swara Krit– Imparts pleasant voice
- आरोग्य कृत् Aarogya Krit– Imparts good health
- प्रतिभा कृत् Pratibha Krit– Imparts
- वर्ण कृत् Varna Krit– Imparts complexion

- नष्टनिद्रा हित– Nashta Nidra Hita– Good for those suffuring from sleeplessness
- अतिनिद्रा हित– Atinidra Hita– Good for those who do excessive sleep
- पित्त दूषणम्– Pitta Dushana– Vitiates the Pitta Dosha
- अस्र दूषणम्– Asra Dushana– Vitiates the Rakta

Ruksha (Dry) - Sukshma (Minuteness) Guna
- कृश हितं– Krisha Hita– Good for those lean
- स्थूल हितं– Sthula Hita– Good for those who are obese
- स्रोतो विशोधनम्– Sroto Vishodhanam cleans the body channels

On the Doshas
- वातहर– Vaata Hara– Mitigates the Vaata Dosha
- श्लेष्महर– Shleshma Hara– Mitigates the Kapha Dosha

The alcohol should be consumed as per guidelines wisely (Yukta). If followed otherwise it acts as a poison (Visha)

गुरु तद्दोषजननं नवं, जीर्णमतोऽन्यथा ।।६५।।

गुरु तत् दोषजननं नवं, जीर्णम् अतो अन्यथा ।।65।।

नव मद्य Nava Madya Fresh alcohols
- गुरु– Guru– Heavy to digest
- दोषजनन– Dosha Janana– Increases the Dosha

जीर्ण मद्य Jeerna Madya– Old alcohols are — अन्यथा Anyatha
Opposite to the above that is it is easy to digest and decreases the vitiated Doshas.

मद्यपान निषेध– Madyapaana Nishedha

Contraindications for consumption of alcohol

पेयं नोष्णोपचारेण न विरिक्तक्षुधातुरैः । नात्यर्थतीक्ष्णमृद्वल्पसम्भारं कलुषं न च ।।६६।।

पेयं न उष्ण उपचारेण न विरिक्त क्षुधा आतुरैः । न अत्यर्थ तीक्ष्ण-मृदु-अल्प सम्भारं कलुषं न च ।।66।।

न Na Not taken
- उष्ण उपचारेण– Ushna Upachaaren– when consuming Ushna Aahaara (hot food) or when exposed to Surya Santaapa Aadi (strong rays of the sun)
- विरिक्त– Virikta– After Virechana (purgation)
- क्षुधा आतुरैः– Kshudha Aatura– Who are suffering from strong hunger

- अति अर्थ तीक्ष्ण– Ati Artha Teekshnam– not be very strong
- अति अर्थ मृदु– Atyartha Mridu– that which is very light/very weak
- अति अल्प सम्भार– Ati Alpa Sambhaaram– Where substances added to make alcohol are very less or not prepared completely.
- न कलुषं– Na Kalusham– Which is turbid and spoilt

Alcohol is contraindicated in

न Na Not taken
- उष्ण उपचारेण Ushna Upachaaren– when consuming Ushna (hot) food or when exposed to surga santaapa Aadi (strong tays of the sun)
- विरिक्त Virikta– after virechana (purgation)
- क्षुधा आतुर Kshudha Aatura– who are having strong hunger.

1. सुरा Suraa (Beer)– Prepared from fermented cereals

गुल्मोदरार्शोग्रहणीशोषहृत् स्नेहनी गुरुः । सुराऽनिलघ्नी मेदोऽसृक्स्तन्यमूत्रकफावहा ।।६७।।

गुल्म-उदर-अर्शो-ग्रहणी-शोष हृत् स्नेहनी गुरुः । सुरा अनिलघ्नी मेदो-असृक्-स्तन्य-मूत्र-कफापहा ।।67।।

Guna–
- स्नेह Sneha– unctousness
- गुरु Guru– heavy

Indicated in–
- गुल्म Gulma– Abdominal tumours
- उदर Udara– Visceral diseases
- अर्श Arsha– Haemmorrhoids
- ग्रहणी Grahani– Disorders of deudenum
- शोष Shosha– Emaciation

Reduces
- अनिल Anila– Vaata

Increases
- मेद Meda– Fat
- असृक् Asrik– blood
- स्तन्य Stanya– breast milk
- मूत्र Mutra– urine
- कफ Kapha

2. वारुणी Vaaruni– Prepared from toddy

तद्गुणा वारुणी हृद्या लघुस्तीक्ष्णा निहन्ति च । शूलकासवमिश्वासविबन्ध्याध्मानपीनसान् ।।६८।।

तद्गुणा वारुणी हृद्या लघुः तीक्ष्ण निहन्ति च । शूल-कास-वमि-श्वास-विबन्ध-आध्मान-पीनसान् ।।68।।

Guna–
- Similar qualities as to that of sura
- लघु Laghu– light to digest
- तीक्ष्ण Teekshna– sharp

Indications–
हृद्या Hridya– improves the strength of the heart
शूल Shula– pain (colic)
कास Kaasa– cough
वमि Vami– vomitting
श्वास Shwaasa– breathlessness/Dyspnoea
विबन्ध Vibandha– constipation
आध्मान Aadhmaana– distension of the abdomen
पीनस Peenasa– rhinitis

3. विभीतकी सुरा Vibheetaki Sura– Prepared from Vibheetaki (Terminalia bellerica)

नातितीव्रमदा लघ्वी पथ्या बैभीतकी सुरा । व्रणे पाण्ड्वामये कुष्ठे न चात्यर्थं विरुध्यते ।।६९।।

न अतितीव्रमदा लघ्वी पथ्या बैभीतकी सुरा । व्रणे पाण्डु आमये कुष्ठे न च अत्यर्थं विरुध्यते ।।69।।

Guna–
- लघु Laghu– Light to digest
- न अतितीव्रमदा Na Ati Teevra Mada– Does not produce much intoxication
- पथ्या Pathya– Ideal/suitable/wholesome

Na Cha Atyartham Viruddhyate Not so harmful in
- व्रण Vrana–Ulcers
- पाण्डु आमय Paandu Aamaya– Anaemia
- कुष्ठ Kushta– Skin diseases

4. यव सुरा Yava Sura– Alcohol prepared from Barley

विष्टम्भिनी यवसुरा गुर्वी रूक्षा त्रिदोषला ।

विष्टभिनी यवसुरा गुर्वी रुक्षा त्रिदोषजला ।

Gunas–
- गुरु Guru– Heavy
- रुक्ष Ruksha– Dry

- विष्टम्भ Vishtambha– constipatory
- त्रिदोषला Tridoshala– increases all the three Doshas

5. अरिष्ट Arishta– Fermented Decoctions

यथाद्रव्यगुणोऽरिष्टः सर्वमद्यगुणाधिकः ।।७०।।
ग्रहणीपाण्डुकुष्ठार्शः शोफशोषोदरज्वरान् । हन्ति गुल्मकृमिप्लीह्नः कषायकटुवातलः ।।७१।।

– Arishtas are beverages brewed from herbs

अरिष्टः क्वाथ साध्यः स्यात् तयोः मानं पलोन्मितम् ।

Arishtas are prepared by mixing the medicinal herbs with water and preparing a decoction from these. This is then fermented to make Arishta.

– Aasavaas are also fermented beverages without making decoction. They are prepared through natural fermentation process using herbs– water and sugar.

पक्वौषध अम्बुभ्यां सिद्यं मद्यं स आसवः ।

यथाद्रव्य गुणो अरिष्टः सर्वमद्य गुण अधिकः ॥70॥

ग्रहणी-पाण्डु-कुष्ठ-अर्शः शोफ-उदर-ज्वरान् । हन्ति गुल्म-कृमि-प्लीहः कषाय-कटु-वातलः ॥71॥

Gunas–
- यथा द्रव्य गुणो अरिष्टः
  Yatha Dravya Guna Arishtah
  Arishtas have similar properties of the drugs used
- सर्वमद्य गुण अधिक
  Sarva Madya Guna Adhika
  It is better than all the other types of alcohol
- Rasa-Kashaya (astringent), Katu (spicy)

हन्ति Hanti Reduces
- ग्रहणी Grahani– Disorders of Deudenum
- पाण्डु Paandu– Anaemia
- कुष्ठ Kushta– Skin diseases
- अर्श Arsha– Haemorrhoids
- शोफ Shopha– Edema
- शोष Shosha– Emaciation
- उदर Udara– Diseases of visceral organs
- ज्वरान् Jwara– Fever
- गुल्म Gulma– Abdominal growth/tumours
- कृमि Krimi– Worm infestation
- प्लीह Pleeha– Splenomegaly

Aggravates– वातला Vaatala (increases vaata)

6. मार्द्वीक मद्य Maardveeka Madya– Wine prepared from grapes

मार्द्वीकं लेखनं हृद्यं नात्युष्णं मधुरं सरम् । अल्पपित्तानिलं पाण्डुमेहार्शःकृमिनाशनम् ।।७२।।

मार्द्वीकं लेखनं हृद्यं न अति उष्णं मधुरं सरम् । अल्प पित्त अनिलं पाण्डु-मेह-अर्शः-कृमिनाशनम् ॥72॥

Gunas–
- Na Ati Ushnam = Slightly Ushna (Hot) potency
- Madhura Rasa– Sweet taste
- Saram– Mobile/laxative
- Lekhanam– Abrasive
- Hridyam– Cardiac tonic

Indicated in
- पाण्डु Pandu– Anemia
- मेह Meha– Diabetes
- अर्श Arsha– Haemmorrhoids
- कृमि Krimi– Worm infestation
- अल्प पित्त Alpa Pitta
- अल्प अनिल Alpa Anila

7. खर्जूर मद्य Kharjura Madya– Wine prepared from Dates

अस्मादल्पान्तरगुणं खार्जूरं वातलं गुरु ।

अस्मात् अल्प अन्तरगुणं खार्जूरं वातलं गुरु ।

Gunas→ It is inferior to the wine prepared from grapes
गुरु Guru (heavy to digest)

Increases→ वातलं Vaatalam (Vaata)

8. शार्कर मद्य Shaarkara Madya– (Wine prepared from Sugar)

शार्करः सुरभिः स्वादुहृद्यो नातिमदो लघुः ।।७३।।

शार्करः सुरभिः स्वादु-हृद्ये न अतिमदो लघुः ॥73॥

Gunas
- सुरभि Surabhi– Pleasant smell/fragrant
- स्वादु Swaadu– Sweet
- न अति मदो Na Ati Mado– Not so much of intoxication
- हृद्य Hridya– Wholesome to the heart
- लघु Laghu– Light to digest

9. गौड मद्य Gouda Madya– Wine prepared from jaggary

सृष्टमूत्रशकृद्वातो गौडस्तर्पणदीपनः ।

सृष्टमूत्र-शकृत्-वातो गौडः तर्पण दीपनः ।

Gunas
- तर्पण Tarpana– nourishing
- दीपन Deepana– appetiser

Useful in
- सृष्ट मूत्र Srishta Mutra– Proper elimination of Mutra (urine)
- सृष्ट शकृत् Srishta Shakrit– Proper elimination of shakrit (feces)
- सृष्ट वात Shrishta Vaata– Proper elimination of flatus

10. सीधु मद्य Seedhu Madya– Wine prapared from Seedhu- Sugarcane Juice

वातपित्तकरः सीधुः स्नेहश्लेष्मविकारहा ।।७४।।
मेदःशोफोदरार्शोघ्नस्तत्र पक्वरसो वरः ।

वात-पित्त करः सीधुः स्नेह श्लेष्म विकारहा ॥74॥
मेदः शोफ उदर अर्शोघ्नः तत्र पक्वरसो वरः ।

Gunas – वात-पित्त कर Vaata Pitta Kara– Increases Vaata and Pitta

Indicated
- स्नेह विकार Sneha Vikaara– diseases due to oleation
- श्लेष्म विकार Shleshma Vikaara– diseases due to kapha
- मेद रोग Meda Roga– diseases of fat

- शोफ Shopha– Edema
- उदर Udara– diseases of visaral organs
- अर्श Arshas– haemorrhoids

Seedhu is of two types–

1. Sugarcane juice which is fermented without boiling is Seedhu– Sheeta Rasa
2. Sugarcane juice which is fermented after it is boiled and cooled is Pakwa Seedhu– Pakwa Rasa

Among these both, Pakwa Rasa is said to be more superior than Sheeta Rasa in it's quality.

11. मध्वासव Madhwaasava– Alcohol prepared from honey

छेदी मध्वासवस्तीक्ष्णो मेहपीनसकासजित् ।।७५।।

छेदी मध्वासव: तीक्ष्णो मेह-पीनस-कासजित् ।।75।।

Gunas
- तीक्ष्ण Teekshna– Sharp
- छेदी Chedi– Breaks the solidified aspects like Kapha etc.

Indication
- मेह Meha– Glycosuria
- पीनस Peenasa– Rhinitis
- कास Kaasa– Cough

12. शुक्त Shukta– Wine prepared from tubers/fermented palm sap

रक्तपित्तकफोत्क्लेदि शुक्तं वातानुलोमनम् । भृशोष्णतीक्ष्णरूक्षाम्लं हृद्यं रुचिकरं सरम् ।।७६।।

दीपनं शिशिरस्पर्शं पाण्डुदृक्कृमिनाशनम् ।

रक्त-पित्त-कफ उत्क्लेदि शुक्तं वात अनुलोमनम् । भृश उष्ण-तीक्ष्ण-रुक्ष-अम्लं-हृद्यं-रुचिकरं-सरम् ।।76।।

दीपनं शिशिरस्पर्शं पाण्डु-दृक्-कृमि नाशनम् ।

Gunas
- भृश उष्ण Bhrisha Ushna– very much heat generating
- तीक्ष्ण Teekshna– sharp
- रुक्ष Ruksha– dry
- सर Sara– mobile/laxative
- हृद्य Hridya– wholesome to the heart
- अम्ल रस Amla Rasa– sour taste
- रुचिकर Ruchikara– increases the perception of taste
- दीपन Deepana– increases the power of digestion
- शिशिर स्पर्श Shishira Sparsha– cold to touch

Causes– रक्त-पित्त-कफ उत्क्लेद
Rakta-Pitta-Kapha Utkleda
Increases the moisture of Rakta (blood), Pitta and Kapha
वातानुलोमन Vaata Anulomana– downward movement of Vaata

Indication (नाशनं) (reduce)
- पाण्डु Paandu– Anaemia
- दृक् रोग Drik Roga– Diseases of eye
- कृमि रोग Krimi Roga– Worm infestation

गुडेक्षुमद्यमार्द्वीकशुक्तं लघु यथोत्तरम् ।।७७।।

गुड-इक्षु-मद्य-मार्द्वीक-शुक्तं लघु यथा उत्तरम् ।

The Shukta (wine) prepared from Guda (jaggary)– Ikshu (Sugarcane)– Madya (Madhwa-honey)– Maardveeka (grapes) are superior to one another in their succeeding order and also are Laghu (easy to digest) in their succeeding order.

13. कन्दादि शुक्त Kandaadi Shukta– Alcohols prepared from tubers- roots-fruits

कन्दमूलफलाद्यं च तद्वद्विद्यात्तदासुतम् ।

कन्दमूलफलाद्यं च तद्वत् विद्यात् तत् आसुतम् ।

Alcohols prepared from Kanda (tubers), Mula (roots) and Phala (fruits) are having similar properties of those from which they are being prepared.

14. शाण्डाकी Shaandaaki

Fermented preparations of fried paddy balls mixed with spices, dried and then deep fried in oil

शाण्डाकी चासुतं चान्यत्कालाम्लं रोचनं लघु ।।७८।।

शाण्डाकी च असुतं च अन्यत् काल अम्लं रोचनं लघु ।

Fermented preparations after keeping them for a certain period of time (Kaala) are having

Gunas (properties)
- अम्लं Amla– sour
- रोचनं Rochana– Increases the perception of taste
- लघु Laghu– easy to digest

15. धान्याम्ल Dhaanya Amla– Fermented drink made from cereals

धान्याम्लं भेदि तीक्ष्णोष्णं पित्तकृत्स्पर्शशीतलम् । श्रमक्लमहरं रुच्यं दीपनं बस्तिशूलनुत् ।।७९।।
शस्तमास्थापने हृद्यं लघु वातकफापहम् ।

धान्याम्ल भेदि तीक्ष्ण-उष्णं पित्तकृत् स्पर्श शीतलम् । श्रम-क्लमहरं रुच्यं दीपनं बस्तिशूलनुत् ।।79।।
शस्तम् आस्थापने हृद्यं लघु वात-कफ अपहम् ।

Gunas
- भेदी Bhedi– purgative
- तीक्ष्ण Teekshna– sharp
- उष्ण Ushna– hot potency
- स्पर्श शीतल Sarsha Sheetala– cold to touch
- पित्तकृत् Pittakrit– increases pitta

Indications
- श्रमहर Shrama Hara– Removes fatigue
- क्लमहर Klama Hara– Removes exhaustion
- रुच्यं Ruchya– Increases perception of taste
- दीपनं Deepana– Increases the power of digestion
- बस्तिशूल Basti Shula– Pain in the urinary bladder
- हृद्य Hridyam– wholesome to the heart
- लघु Laghu– Light to digest
- वातापहम् Vaata Apaham– reduces Vaata
- कफापहम् Kapha Apaham– reduces Kapha

Best drug useful for आस्थापन बस्ति Aasthaapana Basti/Niruha Basti

16. सौवीरक-तुषोदक Souveeraka– Tushodaka

They possess similar properties of Dhaanyamla

एभिरेव गुणैर्युक्ते सौवीरकतुषोदके ।।८०।।

कृमिहृद्रोगगुल्मार्शःपाण्डुरोगनिबर्हणे । ते क्रमाद्वितुषैर्विद्यात्सतुषैश्च यवैः कृते ।।८१।।

एभिः एव गुणैः युक्ते सौवीरक तुषोदके ।।80।।

कृमि-हृद्रोग-गुल्म-अर्शः-पाण्डुरोग निबर्हणे । ते क्रमात् वितुषैः विद्यात् सतुषैः च यवैः कृते ।।81।।

Indications
- कृमि रोग Krimi Roga– worm infestations
- हृत् रोग Hrit Roga– Diseases of the heart
- गुल्म Gulma– Abdominal growths
- अर्श Arsha– Haemorrhoids
- पाण्डुरोग Paandu Roga– Anaemia

These are prepared from
- वितुषैः Vitushai– Dehusked Yava (Barley)
- सतुषै Satushai– Yava having the husk

इति मद्यवर्ग Thus ends Madya Varga

अथ मूत्रवर्गः Mutravarga - Urine of various animals

मूत्रं गोऽजाविमहिषीगजाश्वोष्ट्रखरोद्भवम् । पित्तलं रूक्षतीक्ष्णोष्णं लवणानुरसं कटु ॥८२॥

8 Mutra (Urine)

मूत्रं गो-अजा-अवि-महिषी-गजा-अश्व-ऊष्ट्र-खर उद्भवम् ।

1. गोमूत्र Go Mutra– Cow's urine
2. अजा मूत्र Aja Mutra– Goat's urine
3. अवि मूत्र Avi Mutra– Sheep's urine
4. महिषी मूत्र Mahishi Mutra– Buffaloe's urine
5. गजा मूत्र Gaja Mutra– Elephant's urine
6. अश्व मूत्र Ashwa Mutra– Horse's urine
7. ऊष्ट्र मूत्र Ushtra Mutra– Camel's urine
8. खर मूत्र Khara Mutra– Donkey's urine

Guna

पित्तलं रुक्ष-तीक्ष्ण-उष्णं-लवण अनुरसं कटु ॥82॥

रुक्ष Ruksha	–	Dry
तीक्ष्ण Teekshna	–	Sharp
उष्ण Ushna	–	Hot in potency
लवण अनुरस Lavana Anurasa	–	Salt secondary taste
पित्तल Pittala	–	Increases Pitta

Indications

कृमिशोफोदरानाहशूलपाण्डुकफानिलान् । गुल्मारुचिविषश्वित्रकुष्ठार्शांसि जयेल्लघु ॥८३॥

कृमि-शोफ-उदर-आनाह-शूल-पाण्डु-कफ अनिलान् । गुल्म-अरुचि-विष-श्वित्र-कुष्ठ-अर्शांसि जयेत् लघु ॥83॥

कृमि रोग Krimi Roga– Worm infestation

शोफ Shopha– Oedema

उदर Udara– Diseases of visceral organs

आनाह Aanaaha– Flatulence

शूल Shula– Colic pain

पाण्डु Paandu– Anaemia

कफ-अनिलान् Kapha Anilaan– Kapha-Anila Rogas

गुल्म Gulma– Abdominal growths/tumours

अरुचि Aruchi– Loss of taste

विष Visha– Poison

श्वित्र Shwitra– Leucoderma

कुष्ठ Kushta– Skin diseases

अर्शस् Arshas– Hoemarrhoids

Cow's Urine is used more commonly than of other animals.

Thus brief description of

तोयक्षीरेक्षुतैलानां वर्गैर्मद्यस्य च क्रमात् । इति द्रवैकदेशोऽयं यथास्थूलमुदाहृतः ।।८४।।

तोय-क्षीरे-इक्षु-तैलानां वर्गैः मद्यस्य च क्रमात् । इति द्रव एकदेशोऽयं यथा स्थूलम् उदाहृतः ।।84।।

- तोय वर्ग (water)
- क्षीर वर्ग (milk)
- इक्षु वर्ग (sugarcane)
- तैल वर्ग (oil)
- मद्य वर्ग (wines)
- मूत्र वर्ग (urine)

is said in the chapter

इति श्रीवैद्यपतिसिंहगुप्तसूनुश्रीमद्वाग्भटविरचितायामष्टाङ्गहृदयसंहितायां सूत्रस्थाने द्रवद्रव्यविज्ञानीयो नाम पञ्चमोऽध्यायः ।।५।।

Thus the fifth chapter– "Dravya Dravya Vijnaaneeya Adhyaaya" (liquids and drugs that are liquid) comes to an end as expounded in Ashtanga Hridaya as said by Vagbhata, the son of Simhagupta the King of physicians.